

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, ПН Политически науки (3.3)

на дисертацията на **Калоян Георгиев Велчев** на тема **„Президентски активизъм в България в условия на политическа криза (1990-2024)“** за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Политология – Сравнителна политология)

Без всяко колебание още в началото на рецензията ще започна с твърдението, че представената за публична защита дисертация на Калоян Велчев на тема *„Президентски активизъм в България в условия на политическа криза (1990-2024)“* е цялостно, зряло и завършено изследване, изградено в академичен стил, което е насочено към изследване на значими в научно отношение проблеми.

Основанията ми за този изначален извод са многобройни. Ако започнем със самата дисертационна тема, виждаме, че тя ни повежда по пътя към анализ на една от ключовите институции на българската политическа система – президента на републиката. Тема, която наистина не е „бяло петно“ в нашата политологична литература, но все пак не е и толкова чест предмет на задълбочени научни изследвания. Тема, която при това през последните години застава в центъра на вниманието на политика, общество и медии в страната ни – наблюдаваме конфронтация на президента с правителствата, стремеж да се орежат неговите правомощия, стигнал до реални конституционни промени, оспорване на тези промени, блокаж в Конституционния съд в това отношение и т. н. Напоследък „президентски драми“, макар и по други поводи, се разиграха и в някои държави от Централна и Източна Европа, чиито политически системи са структурирани (включително наличието на пряко избран президент) подобно на българската – в Румъния, в Полша. Всичко това убедително ни говори и за *актуалността*, и за *научната значимост на въпросите*, поставени в дисертацията. С други думи, изборът на темата е несъмнено сполучлив. Още повече, че, както виждаме, в България протекоха политически и конституционни процеси, анализите (причини, последици) на които биха могли да бъдат важен елемент от нарастващо знание за дейността и ефективността на политическите системи в т. нар. нови демокрации, в случая – на президентската институция.

Дисертационният текст се отличава с несрещана често консистентност за подобен тип научни продукти – липсват излишни натрупвания, избегнати са изкушаващи отклонения, няма

самоцелни разигравания, ходът на аргументацията е изчистен и пряк. Това говори най-малко за две важни характеристики на дисертацията. От една страна, за да се постигне подобен резултат, е трябвало да се положи огромен труд. От друга страна – заедно с това авторът е показал завидно умение да осъществява целенасочен и ефективен изследователски процес.

Тази втора черта проличава още от самото начало на работата – в нейния увод. В него прецизно е посочено към какво се стреми авторът, какви са неговите изследователски цели и задачи: „Настоящата работа си поставя за цел да проследи ролята на президентската институция в България в условия на политическа криза. Изследването разглежда президентската институция през концепцията за президентски активизъм, която позволява конструирането на емпирично изследване, което да потърси модели на институционално действие и развитие на институцията през годините.“ (с. 4)

По този начин Калоян Велчев – извеждайки на преден план именно президентския активизъм като недостатъчно изучен политически феномен и поставяйки го в специфичните условия на политически кризи - е очертал свой собствен изследователски аспект, който да го отличава от други автори и изследвания и да му осигури възможност за собствен научен принос в изследователската област. По неговите думи „подобна изследователска перспектива позволява да се потърсят трайни тенденции в действията на българските президенти и да бъде направен синтез между политологичната и юридическата перспектива към изследванията на президентската институция. Различната изследователска перспектива не претендира да постави академичния консенсус под въпрос, а напротив - да надгради вече натрупаното знание и информация в това поле“ (с. 17).

Следващата стъпка на автора е да представи изследователските въпроси, на които ще се търси отговор в дисертацията. Те изглеждат твърде много на брой и не винаги са равностойни по значимост, но пък още от началото насочват към предстоящите последователни изследователски действия. Става дума в общи линии за следното: дефиниране на централните за дисертацията понятия „президентски активизъм“ и „политическа криза“; изясняване на ролята и мястото на президента в българския конституционен модел; очертаване на причините и условията за проява на президентски активизъм; проучване на разликата между рутинния президентски активизъм и президентския активизъм в условия на криза; установяване на наличие или липса на стабилизираща роля на президента в условията на политическа криза; сравнителен анализ на активизма на различните български президенти с идеята да се търсят евентуални сходства в тяхното поведение при близки обстоятелства. (вж. с. 5-6)

В увода не откриваме изрично формулирана теза, която се очаква да се докаже в хода на изследването. За сметка на това обаче авторът ни е предложил сравнително голям брой хипотези (дванадесет), чиято проверка ще структурира съдържанието на отделните глави на дисертацията. Според него тяхната цел е „да дадат подробна картина на моделите на президентски активизъм в България“, а всички те „изхождат от презумпцията, че поставени в сходна политическа обстановка (кохабитация, фрагментиран парламент и т.н.) различните български президенти възприемат сходни стратегии на действие“ (вж. с. 6). К. Велчев коректно отбелязва, че хипотезите, които използва, в по-голямата си част са формулирани от други автори и са били фокусирани върху други държави (пак там).

Макар в хода на изследването си дисертантът да е използвал различни *методологически подходи* с оглед спецификата на изследователските задачи, приинципно той е възприел като своя теоретична основа неoinституционализъмът. Предпочитание се дава на два от неговите варианти – историческия неoinституционализъм и институционализма на рационалния избор. Можем да проследим и използване в дисертационния труд на сравнителен анализ, корелационен анализ, кабинетно проучване. Като цяло сполучливо избраната и професионално прилагана методология е позволила на автора да изпълни изследователските си цели.

За да бъдат те изцяло реализирани, освен подходяща методологическа рамка, е необходимо и набирането и обработването на значителни масиви достоверна информация. И тук може да се подчертае още едно значимо достойнство на дисертационния труд – изработването на сериозна база данни, която включва ценна информация за всички български президенти в един продължителен период, за съпътстващите ги правителства и др. Създаването на тази богата база данни е позволило на автора да даде убедителни отговори на поставените хипотези, а и да предложи „пионерския“ си труд за бъдещи изследвания.

Когато говорим за източници, трябва да се отбележи, че по отношение на вторичните източници авторът също е доказал сериозните си качества с привличането и задълбоченото изучаване на значителна *източникова база*. Справката в автореферата сочи общо 153 източника, от които 110 на английски език и 43 на български език. Компетентна работа е извършена и с друг тип първични източници като документи, речи, интервюта, изявления на държавните глави.

Следващата важна стъпка в проведения изследователски процес е изборът на най-подходящата структура на дисертацията и логика на изследването. В това отношение може също да установим, че избраната *структура и последователност на изследването* спомагат за

реализирането на преследваните изследователски задачи. Авторът е организиран писмения текст в увод, четири отделни глави и заключение (назовано Изводи и дискусии). Следват библиографията и ценните приложения (апендикс).

Вече беше споменато високото качество на увода, който съдържа всичко най-важно за този тип изследователски продукт. Често в него намира място и т. нар. state of art, т.е. състоянието на изследването на дадения предмет към момента. Авторът е предпочел да го направи по-нататък в текста.

Четирите глави на дисертацията са с ясен собствен предмет и са в необходимата за изпълнение на изследователските задачи взаимна връзка.

В първата глава на дисертационния труд авторът решава няколко важни първоначални задачи. Най-напред е обоснован методологическият му избор в полза на неoinституционализма и споменатите по-горе две негови разновидности. След това е намерил място аналитичният поглед върху мястото и ролята на президентската институция в България, подпомогнат от сравнителен анализ на европейско ниво. Най-важното авторово решение тук се свежда до поставяне на българската президентска институция в теоретичните рамки на полупрезидентския режим. „Въпреки своите естествени ограничения, както и тези, наложени от научната практика, пише той, полупрезидентските теории се утвърждават като плодотворно поле за анализ на политическия процес... Задълбоченото изследване на българския случай има с какво да допринесе в развитието на тази научна област и в този смисъл ще се придържа именно към полупрезидентската парадигма.“ (с. 35) Малко по-нататък това твърдение се конкретизира в смисъл, че дисертационният труд „стъпва най-вече на презумпциите на Шугарт, Кери и Седелиус и възприема типологията за президентски, президент-премиерски, премиер-президентски и парламентарни режими, според която България е премиер-президентски режим“ (с. 37).

Макар че аз самият не споделям тази позиция, мога да заявя, че аргументите му са достатъчно солидни, че изводът му е направен след много сериозен и задълбочен анализ на „президентската научна литература“ в лицето на най-известните ѝ автори. А и, разбира се, той далеч не е сам в предпочитанията си към полупрезидентската парадигма.

Важен елемент на тази глава е и теоретичното изясняване на водещото понятие в дисертацията – президентския активизъм. Както досега, и в това отношение проличават сериозните познания на автора по отношение на най-важните изследвания на президентската институция. В случая след обстоен преглед Калоян Велчев дава предпочитание на дефиницията на Ронио и Седелиус

за политическия активизъм като „дискреционната употреба на формалните президентски правомощия и опитите за влияние на президента през неформални механизми и канали“ (с. 52). Наред с това той добавя и разделението на рутинен и извънреден (кризисен) президентски активизъм. Това разграничение му е нужно за сравнение на поведението на президентите в кризисни и в нормални ситуации (вж. с. 54).

След като е изградил теоретичната си основа и е изяснил част от основните понятия, с които работи, дисертантът се насочва към поредица от количествени анализи на основните полета на активизма на българските президенти. Този трикратен анализ в три отделни глави засяга, първо, президентските вета, второ, ролята на президента при съставяне на правителство и трето, ролята на президента при възникване на политически кризи. В центъра на всяко едно от трите направления е проверката на формулираните в началото на работата множество хипотези.

Втора глава е посветена на президентското вето, като според автора целта е да се установи дали има утвърдени модели на употребата на вето и какви са последиците от този тип рутинен президентски активизъм в България (вж. с. 55). В последна сметка, в процеса на тестване от страна на дисертанта три от издигнатите хипотези са отхвърлени, две са потвърдени. От една страна, както пише авторът, не е намерена значима връзка между употребата на вето и фрагментацията в парламента, между ветото и подкрепата за президента в парламента, както и между употребата на вето и подкрепата за кабинета в парламента. От друга страна, доказва се, че президентът използва ветото много по-активно, когато е в условия на кохабитация с кабинета, както и, че президентското вето е много по-ефективно, когато президент и кабинет са от една и съща партия. (вж. с. 79)

С оглед на тези резултати К. Велчев прави два извода. Единият е за протичане на процес на институционализация на поведението на президентите, който ще чака потвърждение и в следващите години. Вторият е, че президентското ветото е по-скоро инструмент за конфронтация в българския политически модел, че „именно конфронтацията е основната предпоставка за употреба на вето от страна на президента“ (с. 79). Този втори извод, разбира се, има своите основания. Но бих препоръчал да не се избързва с категоричното му обявяване. Най-малкото би имало нужда от по-детайлно оглеждане на мотиви, дебати, последици от приемане или отхвърляне на съответните вета, на последващия живот на въпросните закони. Още повече като имаме предвид качеството на законодателството в нашия парламент.

В следващата, трета, глава, измеренията на президентски активизъм се проучват по отношение на ролята и мястото на президента в процеса на съставяне на правителство. Поради сложността

и многопластовостта на този процес авторът, преди да се насочи към конкретното тестване на хипотезите си на български терен, ни очертава европейската картина в нейното разнообразие. След това анализът на българската практика го води и до съответните заключения във връзка с трите хипотези за президентски активизъм при формиране на кабинети. Не се потвърждава предположението, че броят на непартийни министри в правителството е признак за влияние на президента и би бил надежден индикатор за това: „България не представлява частен случай, за който да е валидна хипотезата, че по-големият брой непартийни министри корелира с по-активното участие на президента в процеса по съставяне на правителство“ (с. 99).

По отношение на следващата хипотеза, а именно, че колкото по-висока е парламентарната фрагментация, толкова по-активен ще е президентът в процеса по съставяне на правителство, българската политическа практика според автора не показва (с едно, макар и значимо, изключение) наличието на такава връзка.

Във връзка с последната проверена хипотеза в тази глава, търсеца връзка между президентския активизъм и партийната принадлежност на президента, авторът стига до извода, че при формирането на управляващо мнозинство президентският активизъм може да бъде свързан най-вече със стремеж от страна на държавния глава да подсили тежестта на своята партия в коалицията. (вж. с. 103)

В заключителната, четвърта, глава авторът си е поставил за цел да отговори на въпроса как българските президенти употребяват своите правомощия в условия на политическа криза, като се предполага, че президентският активизъм следва да е по-висок в условия на политически турбуленции, характеризиращи се с ниски нива на обществен консенсус и слаби правителства (вж. с. 105).

Политическата криза също е едно от водещите понятия в изследването, така че е естествено да се започне с неговото дефиниране. Авторът е предпочел комплексна дефиниция – за възникване и развитие на политическа криза е нужно както обществено недоволство към властта, изразено чрез масови протестни мобилизации, така и напрежение в междуинституционалните отношения (институционална криза, институционален блокаж) (с. 112).

На тази основа в труда са идентифицирани четири сериозни политически кризи, предизвикали съответни действия на българските президенти, като чрез техния анализ авторът е направил опит да изведе основни характеристики на президентски активизъм и същевременно да тества последните четири заложи хипотези.

Става дума, първо, за кризата, протестите, оставката на кабинета Виденов (декември 1996 - февруари 1997 г.); второ, за формирането на кабинета Станишев (юни – август 2005 г.); трето, за антимонополните протести (януари – март 2013 г.); четвърто, за протестите от юли 2020 до април 2021 г.

Детайлният анализ на тези кризи и на реакциите на съответните президенти, включва: представяне на контекста; изясняване на действията на президента (като те се диференцират на публичен формален активизъм, публичен неформален активизъм, непубличен формален активизъм, непубличен неформален активизъм); изводи.

Първите две хипотези се отнасят за ситуации на институционални кризи при различни отношения президент – правителство: кохабитация или принадлежност към една и съща партия. Подобно е положението с другите две хипотези, като те се отнасят до кризи с масови протестни мобилизации при същите два вида отношения между президент и кабинет.

Авторът показва, че две от четирите хипотези, се потвърждават напълно, а другите две - частично. Частично потвърждение намират тези, които третират случаи на чисто институционални кризи: „Когато политическата криза е институционална- предизвикана е отвътре, тогава много по-трудно можем да говорим за модели на президентски активизъм в българския случай“ (с. 139).

Такива утвърдени модели обаче авторът открива при проверката на хипотезите, свързани с президентски активизъм при кризи с масови протести: „Когато имаме политическа криза, проявяваща се в масови протестни мобилизации и премиер и президент от една и съща партия, тогава президентът играе ролята на медиатор при криза. Когато имаме политическа криза, проявяваща се в масови протестни мобилизации и премиер и президент в условия на кохабитация, тогава президентът играе ролята на консуматор на криза. Той използва периода на политическа нестабилност, за да увеличи собствената си политическа тежест в рамките на системата.“ (с. 139)

Този сбит поглед върху съдържанието на дисертационния труд ни показва неговите високи качества. Видяхме например как в първата глава са демонстрирани задълбочените познания на автора в областта на теорията и на реалната проблематика не само в най-тесните рамки на неговото изследване. Убедихме се също така, че в целия текст проличава отличното владение на разнообразен методологически инструментариум. Потвърждаването или отхвърлянето на предложените множество хипотези също изисква обширни и задълбочени знания, каквито Калоян Вълчев демонстрира в своята работа.

Всичко това е позволило на автора да даде свой собствен принос в изучаването на важни аспекти на дейността на президентската институция в България – принос, който ще има своята значимост и в по-широк мащаб, като засяга европейски държави с подобен на българския институционален дизайн.

Ако трябва да се конкретизират тези приноси (като нова информация, нови знания и научни резултати), които съдържа представеният докторат, бих започнал с това, което вече беше споменато – голямото количество детайлно обработена, систематизирана и ефективно използвана от автора точна и достоверна информация в областта на мястото и ролята на президентската институция в България, на нейните действия през последните повече от тридесет години, на взаимоотношенията ѝ с другите институции в същия продължителен период. Достатъчно би било дори само да се запознаем с названията на 23-те таблици в текста и на тези в приложението, за да бъдем впечатлени от огромната работа, извършена от дисертанта, без която не биха били постигнати и другите научни резултати.

А вероятно най-същественят от тези научни резултати е създаването на първия в нашата научна литература целенасочен и цялостен анализ на президентския активизъм в България – анализ, който поради използване на по-различна изследователска перспектива видимо разширява наличното знание в тази сфера, а и го прави използваемо както за следващи периоди, така и за други държави. За да стане това факт, авторът е изградил свой изследователски подход, прецизирал е налични понятия, включил е предложени от самия него.

Преди да завърша бих искал да потвърдя, че със своите 190 компютърни страници текст, с добре изградената и балансирана структура, както и с богатата библиография и ценните си приложения дисертационният труд отговаря на формалните критерии за подобен род изследователски продукт, заложен в съответните законови и други нормативни документи. Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертацията. Самооценката на приносите има своите основания. Налице са и достатъчни като брой и качество публикации по темата на доктората.

Текстът се отличава с прецизност на изказа, с подчертано академичен стил, с рядко срещаната напоследък висока писмена езикова култура.

На фона на високото качество на дисертационния труд възможните за отправяне бележки и насоки за бъдеща работа са сравнително ограничени. Нещо беше подсказано в горния текст.

Освен това ми се струва, че има известни повторения, и, макар и единични, случаи на неточности и неправилно изписани имена.

Колкото по отношение на бъдеща работа бих формулирал някои евентуални възможности във въпросителна форма:

Има ли място (и полза) включването в рамките на изследванията на президентския активизъм една по-странична, до голяма степен вербална, перспектива, а именно на идеите, които президентите развиват изобщо за политиката на страната, на техни инициативи в различни области, на конкретни предложения, които са правила и правят (независимо от минималната възможност за практическа реализация)? Стремещът им в такива случаи е по-изразено участие в цялостния обществен живот на страната. В това отношение различията между отделните президенти изглеждат значителни. А тук може да се намери пряка връзка и със структурата на президентските администрации, за които авторът (макар и с друга цел) споменава с оглед недовършена дейност.

По подобен начин би могло да се мисли и за областта на външната политика, международните отношения, сигурността. Реализират ли президентите собствени идеи и проекти в това отношение? В каква степен подобен активизъм предизвиква реакцията на кабинетите и министър-председателите?

В заключение, всичко изложено дотук води до един извод, а именно до високата ми оценка на представената дисертация и до категоричното ми мнение „за“ присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Политология – Сравнителна политология) на Калоян Георгиев Велчев.

София, 8 август 2025 г.

доц. д-р Добрин Канев